

VEPSA REGIVÄRSI MÕISTATUS

P. Alvre

Vepsa folkloori süstemaatilise kogumise ja publitseerimiseni pole seni veel jõutud. Seepärast pole rahvalaulude kohta avaldatud arvamusedki saanud olla kuigi põhjendatud. Otse vastupidi, soome uurijaile (A. Ahlquist, H. Basilier, K. Krohn) on "Kalevala" rumode taustal jäänud vepslastest eksitav mulje nagu poleks neil rahvalaulu kunagi eksisteerinudki. Teoses "Kalevalankysymyksiä" (lk. 133) lausub K. Krohn otsesõnu: "saattaa panna kysymyksen alaiseksi, ovatko vepsäläiset milloinkaan vanhaa runomittaa käyttäneet" (K. Krohni sõrendus). Kuigi A. Turunen juhtis juba 1943. a. ilmunud kirjutises "Vepsäläisten runoudesta" ("Virittäjä" 1943, lk. 147 jj.) tähelepanu sellele, et vepslased on lauluarmastaja rahvas ja et venepäraste tsastuškade kõrval tuntakse veel vähesel määral ka pikemaid regivärsisugemetega laule, elavad mõnedes töödes K. Krohni eksitavad mõtted üha edasi (vt. näiteks TRÜ Toimetised 234, lk. 222).

Vepsa muistse regivärsi järgi seirates tuleb peatähelepärnu pöörata mõistagi pikemale lauludele, kuid tähtsusetud pole ka tsastuškad, millesse on võinud üle kanduda regivärsi struktuurivõtteid, eriti algriim, mida vene tsastuškades ei tunta. Iidsete algriimiliste värsside ülekandumise suhtes uude populaarsesse lauluvormi on üsnagi suure tõestusjõuga tsastuška "Kukub, kukub káoke":

Kukub, kukub kágoihut	Voika, voika, neičukaiñe
suñen küžen nadvaižes.	čoman prihan kagvaižes!

('Kukub, kukub káoke / suure kuuse ladvas, / Nuta, nuta, neiuke, / kena poisil kaelas!')

Selle teine värss ulatub oma tekkelt ilmselt juba läänemeresoome aluskeele aegadesse, sest vepsa sõnastus on lähedane nii eesti (kuiiva kuuse tuti otsas), vadja (kuiwä küzä et-saza) kui ka soome variandile (kuiivan kuusen kukkuralla).

Algriimilised tsastuškavärssid, nagu niñin, niñin niñii-zen ('niitsin, niitsin niidu') jt. pole harulduseks. Võimalik, et neil on vasted ka teiste läänemeresoome rahvaste laululoos-

mingus.

Värsimöödulise iseärasusena pandagu seoses sõnaga neic-
cide tähele daktüülilist värsijalga:

tuob käbed kezaine,

neiccide vouged vandeine

(tuleb kiire suvi, / neidude valge vabadus').

Väärrib rõnutamist, et vene puhtrohheillise värsimööduga tšastuškad sellist kõrvalakallet ei tunne, kuigi ka neis 7- ja 8-silbilised värsid sageli vahelduvad. Seevastu lõppriimi sugemed võivad olla tingitud vene eeskujude jäljendamisest.

Vepsa pikemais rahvalauludes on regivärsi jooni säilinud märksa rohkem, kuigi need ilmnevad sageli varjatud või moonutatud kujul. Sarnasust eesti, soome või karjala regivärsiga näitab ennekõike asjaolu, et kindel stroof puudub. Suurt sarnasust võib konstateerida meetri-, struktuuri- ja stiilivõtteis, kuid enne nende erijoonte väljaselgitamist toogem pikema rahvalaulu näitena meie "Tähemõreja" vepsakeelne variant, mille juba möödunud sajandi lõpul avaldas (a. 1890) ajakirjas "Myelvtudomaŋy kōzlemēnyek" XXII E.N. Setälä:

Joksin, joksin jogut mõ,

Ülez katsuin: päivõi pästab.

Älez katsuin: kudmoi kuštab.

Jogoid' mõ katsuin: venoi ajab.

"Kenen nētse venehut?"

Tatoihuden venehut!

"Ota tatoim venoihe!"

"Ei le tütõim sijaštaiž.

Itše istun peraižes,

Jougažed ne nenažes,

Käduded ne melaižes.

Andan miñä sinun, tütõi,

Päivõin taga mehele."

"En mäñe miñä Päivõin taga

Pitkikš päivikš pästmaha."

"Andan miñä Kudmoin taga."

"En mäñe miñä Kudmoin taga

Pitkikš tükš kuštmaha."

"Andan miñä sinun Tähtõin taga

Pitkikš žorikš pilkištumaha."

"En mäñe miñä Tähtõin taga

Pitkikš žorikš pilkištumaha.

Mänen miñä leskakan poigan taga

Krestjanskiad radod radmaha,

Magedad lomat sõmha,

Kanzad zavodmaha,

Lapsid t'ehmaha,

Peremenoid' kazvatamaha."

('Jooksin, jooksin mööda jõeäärt, / Üles vaatasin: päike pais-
tab. / Alla vaatasin: kuu kumab. / Piki jõge vaatasin: paat
sõidab. / "Kelle too paadike?" / Taadikese paadike! / "Võtatast,
oma paati!" / "Ei ole, tütar, sulle ruumi. / Ise istun paadi-
päras, / Jalad need paadininas, / Käed need aerudel. / Annan mi-
na sind, tütar, / Päikesele mehele." / "Ei ma lähe Päikesele /

Pikkadeks päevadeks paistma." / "Annan mina sind Kuule." / "Ei ma lähe Kuule/pikkadeks öödeks kumama." / "Annan mina sind Tähele / Pikkadeks öödeks vilkuma." / "Ei ma lähe Tähele/ Pikkadeks öödeks vilkuma." / "Lähen mina lesknaise pojale/ talupojate tööd tegema, / Magusad lõunad sööma, / Rahvast muretsema, / Lapsi tegema, / Sugupõlvi kasvatama.")

Selle laulu katkendeid leidub eri murdesaladelt ka tekstikogumikus "Näytteitä äänis- ja keskivepsän murteista" (1951). Lõunavepsa teisendi on avaldanud L. Kettunen keelenäitekogumikus "Näytteitä etelävepsästä" I (1920). Käesolevas artiklis analüüsimisele tulevad laulukatkendid pärinevadki põhiliselt nimetatud teoseist.

Esitatud näites ning selle teisendeis leidub ootuspäraste 8-silbiliste värside kõrväl ka 7-silbilisi või veelgi kulunumaid, väiksema silbiarvuga värsse.

Erinevuseks eesti ja soome regliversireegleist on seegi, et värsijala tõusus võib esineda lühike pearõhuline silp ka muudel juhtudel kui ainult esimeses värsijalas. Näiteks:

teises (ja kolmandas) värsijalas: Ota tatoi vemoihe!

kolmandas värsijalas: Itše istun perälžes;

neljandas (ja teises) värsijalas: En mäne minä Tänthöin taga;

teises, kolmandas ja neljandas värsijalas: Jogoid' mö/ katsuin: vanoi ajab;

Seevastu pika rõhulise silbi esinemise kohta värsijala languses puuduvad näited. Võib oletada, et sellist puhtrõhulise värsitüübi tõttu ei kasutatagi.

Mis puutub esimesse värsijalga, siis selle tõusus esinev lühike pearõhuline silp kattub täiel määral kalevalavärsi uususega: Tatoiudem venghut. Sama konstateerisime espooljuba esimese daktüüsilise värsijala kohta, kus kolme silbi asemel võib nagu eestigi rahvalaulus olla ka neli silpi, näit. Andan minä / sinun / Tänthöin / taga. Põhimõttelist erandit ei moodusta kalevalavärsist ka nelja- ja kolmesilbilise värsijala kõrvuti paiknemine: Mänen minä / leskakan / poigan / taga.

Kalevalavärsi üks põhijooni on ka see, et pikemad sõnad paiknevad värsi alguses või lõpus (mitte aga keskel) ja moodustavad kas 1.+2. või 3.+4. värsijala. Seejuures ei tarvit-

se sõnarõhk värsijala tõusuga kokku langeda:

Jougai/žed ne / nenažes,

Kādu/ded ne / melaižes

Hoopis tavalisem on pikkade sõnade jagunemine eri värsijalgadesse nii, et kaasrõhuline silp on teise või neljanda värsijala tõusuga:

Peře/mėnoid' kazva/təmha

Viimase värsijala lõpus ei tunne kalevalavärsis ühesilbilist sõna ja küllaltki haruldane näib see olevat ka vepsa keeles:

Joksiń, joksiń jogut mõ.

Nagu näeme, on vepsa rahvalaulu värsi ülesehitus põhiliselt sama kui kalevalavärsi puhul. Ühine soome ja eesti rahvalauludega on värsi trõhheiline põhilaad, esimeses värsijalas ilmuda võiv daktül (mõnikord isegi 4-silbilisena; I peoon), pikkade sõnade paiknemine värsis ja nende jagunemistlaad eri värsijalgade vahel, samuti sõnarõhu kokkulangematus värsijala tõusuga. Puhtam kui eesti keele värsis on vepsa oma selles suhtes, et pikk pearõhuline silp ei esine kunagi värsijala languses (vrd. eesti oleks / see mee/si mi/nulla)

Silmatorikavateks erinevusteks on ka 7-, 6- ja mõnikord isegi 5-silbilised värsid, ühesilbiline sõna värsilõpus ning lühike pearõhuline silp värsijala tõusuga (mida vepsa keele puhul ei saa lugeda veaks). Geminaatide ja pikkade vokaalide üldine lühenemine on ilmselt tingitud viimati nimetatud iseärasuse juurdumise, sest näiteks värsi Ota tatoim venoie teise värsijala tatoim taandub varasemale kujule *tättõi-.

Ka 7-, 6- ja 5-silbilised vajakvärsid ja ühesilbiline sõna värsi lõpus seletuvad vepsa keelearenguseaduste najal. Küllalt hilja on vepsa sõnu haaranud sise- ja lõpukaost tingitud lühenemistendents, mis üldjoontes on sama kui eesti keeles või soome edelamurdeis. Luulekeel võib ainult teatud piirini püüda arhailisena, kuid on üsna loomulik, et see püüab end pidevalt kohendada kõnekeelele. Ainult tugev luuletraditsioon võib suuremate keeleliste muudatuste korral (nagu seda on sise- ja lõpukadu) päästa rahvalaulu hävingust, sest kõik laulud tuleb vastavalt untele keelereeglitele luua otsekui uuesti. Nii on toimitud eesti regilauludega, ja seda ilmselt pika ajaloo vältel mitmelgi korral. Algsete rõhusuhete segipaiskamine on avanud samas tee skandeerimisele, kus rõhutat sil-

pi võib markeerida värsijala tõus, ja rõhulist langus.

Vepslastel on aga arvatavasti saanud tšastuškad populaarseks just sel perioodil, kui keeles toimusid sise- ja lõpukao näol suured murrangud. Vana luulepärandi kadumisele aitavad kahtlemata kaasa deformeerunud värsid. Et värsistruktuuri muutumise põhjuseks on sõnade lühenemine, osutagu mõned näited varasemasse keelevormi viidud värsijalgadega. Kuuna lõpukadu on keeles noorem nähtus kui sisekadu, siis on just viimase jäljed värsimõõdu laostumises kergesti nähtavad. Näiteid:

Joksiń, joksiń jogut mõ

kõlas varem Joksiń, joksiń jogut mõto (<*mõten), kusjuures värsirida lõppes normaalselt värsijala langusega, aga mitte tõusuga nagu praegu. Kui kaotame sisekao värsidest

Pitkikš päivikš pašmaha (<*paštamahan) ja

Leskakan (<*leskiakan) poigan taga,

tõuseb silbiarv neis kaheksani. Sise- ja lõpukao tõttu on praegu vigane ka värs

Pitkikš üikš kuštamaha < Pitkikš *üikši kuštamahan.

Varasema lõppvokaali puudumine rea lõpus on muutnud 7-silbiliseks järgmised värsid:

"Ei le tüttoim sijaštaiž (<*sijastasi).

Itše istun peraižes (<*peräisessä)

Jougaižed ne nanaižes (<*nenäisessä),

Käduđed ne melaižes (<*melaisessa).

Osa värsse on meetrumi nõudeid silmas pidades kahtlemata ümber luuletatud, sest oma sise- ja lõpukaovormidega on nad praegu laitmatud, näit.:

Peremencid kazvatamha;

pitkiť päeviđ vaugitamha ('pikki päevi valgustama') jt.

Lõunavepsa murdes on sise- ja lõpukaole lisandunud veel hiline diftongi järelkomponendi sarnastumine sonandiga, mis on toonud pika vokaaliga silbid ka värsijala langusse, näit.:

kuđažimu kujōžimu.

Ahellauludest jääb paiguti selline mulje, nagu polekski neis algselt tegemist neljajalgse värsiga, näit.:

Lambaz mi lei villnad,

Villnan mina aka le;

Ak mi lei tahtast jne.

('Lambas mulle villa, / Villa mina eidele; / Eit mulle tahtast' jne.)

Kolmejalgne värss on saanud tüüpiliseks ka eesti sheilar- ludes (vrd. mina heina lehmale, / lehm mulle piima; / mina piima põrsale jne.), kuid läänemeresoome ühist lähtekuju res- taureerides on vist siingi õigem lähtuda neljajalgsest troh- heilisest värsiest. Vähemalt eesti keele puhul on võimalik praegugi arvestada pikki tooniliselt murduvaid silpe omaet- te värssjalaks.

Kindla meetrumi kõrval on regivärsi lahutamatuks vormi- võtteks kordused, mis ilmuvad nii hääliku- kui ka mõttekor- dustena.

Häälikkordust (alliteratsioon, assonants) viljeleb vepsa rahvalaul märksa harvemini kui eesti, soome või karjala oma, kuid alliteratsiooniprintsiip on oma mitmekesisusest tuntud ko- gu vepsa keelealal ja selle kohta saab tunda näiteid mistahes laululiikidest (itkud, pikemad tantsu-, hälli-, armastuslau- lud jt.; täastuškad).

Sama konsonant koos sellele järgneva vokaaliga ilmub vär- sis kõige sagedamini kahelülilisel kujul, näit.:

kuudāžimu kujōžimu,

rahāžimu randāžimu

('Kuldseid radu mööda, / hõbedasi randu mööda').

Pandagu siin tähele ka sõnasisest alliteratsiooni, mis langeb kaasarühulistele silpidele. Toodud näide on veel omapä- rane sellegi poolest, et korduvad morfoloogilised elemendid (-žimu) annavad lõppriimi efekti. See nähe on omane ka eesti ja soome rahvalauludele. Alliteratsioon ei tingi korduvate konsonantide kvalitatiivset piiramist (esinevad k, t, p, l, n, m, j, v jt.).

Näitena sama vokaali kordamise kohta toodagu värss

Ozran rahmdes ozrutades ('Otra lõigates ohkavat')

Kahelülilise kõlakorduse saab sageli sama sõna (peami- selt verbi) kordamisega:

andab, andap päivõn taga ('armab, annab päikesele').

Märksa harvem võib leida näiteid kolmelülilisest kõlakor- dustest:

veinei verkod vedab (paat võrku veab').

Häälikkordus saab jaguneda ka paralleelsete värssipoolte vaheli:

Ülez katsuin: päivõi paštab,

Algez katsuin: kudmoi kuštāb

Pole haruldane isegi üle mitme värssirea ulatuv samade

häälikute kordus:

"Andan minä Kudmoin taga."

"Ea manę minä Kudmoin taga

Pitkikš üikš kuštmaha."

Kahe vārsi vahel jagunevat kōlakordust näeme vārsipaaris

Jougaižed ne nenaizēs,

Kāduded ne melaižes

Esitatud näiteis on üldiselt tegemist sama konsonandi ja vokaali kombineerumisega, kuid konsonandijärgne vokaal võib ka varieeruda, kusjuures korduse kandjaks jääb ainuüksi konsonant:

ištub neidēi pandašūmaŋ ('istub neiu kaldaäärel').

Mõttekordus on nagu häälikkorduski regivārsi lahutamatu osa. Jättes siinjuures kõrvale küsimuse, kumb kumba on alg- selt tinginud, konstateerigem, et vepsa rahvalauludes on üksikvārsi osakaal märksa suurem kui eesti- ja soomekeelses repertuaaris. Ometi on raske leida laululiiki, kus paralleelis- mi üldse ei rakendataks. Ainsa erandi moodustavad siin uue- mad rahvalaulud, venepärased tšastuškad, kus mõttekorduseks ei jätku lihtsalt enam ruumi.

Peavārsile järgneb kõige sagedamini üks paralleelvārs , kuid erandjuhtudel võib see arv olla ka tublisti suurem, eri- ti kui paralleelvārsid võtavad selgituse või loetelu ilme.

Näiteid:

Üks paralleelvārs: Lagedale pōudole,

Vihandale normele

('Lagedale põllule, / Haljendavale nurme').

Pedajaha perob,

Habaha haižub

('Männipuuse peeretab, / Haavapuusse haisutab').

Kaks paralleelvārssi: Kaznad zavodmaha,

Lapsid tehmaha,

Peřemenoid kazvatamha.

Viis paralleelvārssi:

Ei min täht se minin gořaine:

Semevoin silman täht,

Hūvan tšoman neittšen täht,

Tazon tšoman rožan täht,

Mustan tšoman brovan täht,

Hūvan tšoman pinžun täht.

('Mitte mingi asja tõttu mulle ei tulnud muret:/ Hea kauni neiu tõttu,/ Mustade kaunite silmakulmude tõttu,/ Seemešii- värvil silmade tõttu,/ Sileda kauni näo tõttu,/ Hea kauni vul- va tõttu').

Tuntakse mõttekordust ka sama värsi piires:

Täitškokit'em täiberokit'em,

Joksehtagam mänehtagam

('Mu öeke, mu sõtsike, /jookskem, mingem').

Mõttekorduse lihtsaimaks vormiks ongi sama sõna või sõnaühendi kordamine, mis võimalust mööda toimub sama värsi piires (epitseuksis):

En ota ka en ota ('Ma ei võta ega võta'),

En guda, en guda ('Ma ei jooda, ma ei jooda').

Paralleelvärsid kordavad peavärsi mõtet sümbooli- või analoogiaparallelismi printsibile toetudes. Järgnev sümbooli- miaparallelisminaide demonstreerib ühtlasi ilmekalt metafoori ja epiteedi rakendamist vepsa rahvalaulus. Pandagu tähele ka sagedat häälikkordust ning riimillusiooni korduva in-sufiksiga:

Maks se minun tukijne,

Bebarmoižen dujine,

Hobedaine lindijne,

Mažikaizen magijne,

Kandatesen kagnijne,

Mustikaizen murijne

Reškan maidon rožaine,

('Mu kallim on mu lemmik, / Hõbedane linnuke, / Koorekaelake, / Rõõsapiiimanaoline, / Vabarnalõhnaline, / Maasikamaitseteline, / Mustikaraasuke').

Analoogiaparallelismi esineb näiteks värssides:

vešlad silmad aknas

i vouktad käded paņas

i gaugad kündusū

('rõõmsed silmad aknal / ja valged käed lingil / ja jalad kündisel').

Rihes ridūvtas,

Gomias toratas

('Rehes riieldakse, / Ulualuses tapeldakse').

Korduskompositsioon võib põhineda ka antiteesil:

Ülez katsuin: päivõi paštab.

Älez katsuin: kudmoi kuštab.

Eri sõnalikide kordustes moodustavad omaette rühma pärisnimed:

Pačomale pahkaks,

Nestriile neveskaks,

Itšeleze nahkaks,

Kondrašile kokatiks.

('Pehomale käsnaks, / Endale nahaks, / Nestorile pruudiks, / Konradile pirukaks').

Korduvad sidosõnad paiknevad tavaliselt anafooriliselt:
 i pezimoi voutkašt'i, i läksin mina lagedaha poudho,
 i ristimoi tožošt'i, i vihandaha normhe
 ('ja pesin end puhasvalgeks, /ja lõin ka risti ette, /ja läksin lagedale põllule, /ja haljendavale murmele').

Riimiillusiooni pakkuvast epifoorist korduvate lõppsilpidega oli eespool juba juttu, lisatagu veel näide korduvate iseseisvate sõnadega:

Ühted oksaštš eil'e ka eil'e.

keda min'i eil'e ka eil'e?

mamoid min'i ka eil'e.

('Ühte oksa ei ole ega ole, / keda mul ei ole ega ole? / eme mul ei ole ega ole.')

Sagedamini kasutatavad kõnekujundid on epiteet, metafoor võrdlus, retoorilised küsimused ja personifikatsioon. Nende detailsem vaatlus ei kuulu käesoleva kirjutise raamidesse.

Esitatule veel kord pilku heites võime tõdeda, et vepsa rahvalaul tugineb põhimõtteliselt samadele värsiehitus- ja struktuurivõtetele kui eesti, karjala ja soomegi oma. Vana vepsa regivärss on küll tänapäevaks suurelt osalt taandunud, kuid selle elemente kuni üksikvärsideni välja on üle kandunud moodsassse rahvalauluvormi - täastuškadesse. Nende ligem analüüs ja kõrvutamine pikemate rahvalauludega aitab edaspidi kindlasti tungida sügavamini vepsa regivärsi omapärasse. Kuid juba praegugi on selge, et nii neljajalgne trohheus oma allvariantidega kui ka hääliku- ja mõttekordus pole vepslastel mingid juhuslikud elemendid, vaid nad on iidne pärand. Läänemeresoome rahvaste regivärsikultuuri ühisajast. Vepsa regivärsi deformeerumisele on kaasa aidanud keeles toimunud suured häälikulised murrangud (sise- ja lõpukadu). Varasemate pikemate sõnavormide rekonstrueerimine lubab sageli siiski taastada korrapärase värsimõõdu. Ilma lingvistiliste rekonstruktsioonivõtetele pole mõeldav ka eesti regivärsi kihistute uurimine ning nende kõrvutamine arhailisema soome ja karjala esinemusega. Vepsa regivärsiprobleemistik aitab mõneti paremini mõista ka eesti rahvalaulu korduva taassünni protsessi, sealhulgas ka üleminekut skandeerimisele.*

* Kuigi käesoleva kirjutisega pole probleem ammendatud ega lõplikult lahendatud, on selles osutatud tee ilmselt viljakas: täastuškad iseseisvusiid žanrina vene folklooris alles

ЗАГАДКА ВЕПСКОГО РУНИЧЕСКОГО СТИХА

П. Аяре

Р е з ю м е

Хотя еще А. Турунен обратил в 1943 г. внимание на то, что наряду с частушками по русскому образцу в вепском фольклоре встречаются и более длинные песни с элементами рунического стиха, в некоторых работах до сих пор повторяется мнение К. Круна, согласно которому вепсы никогда не знали рунического стиха. При поисках следов древневепского рунического стиха надо учесть, что в частушках встречаются его элементы, в том числе и аллитерация, русской частушке несвойственная, вплоть до перенесения целых стихов. В длинных песнях признаки рунического стиха проявляются в наши дни уже скрыто или искаженно, однако близость к эстонскому, финскому и карельскому руническому стиху наблюдается в отсутствии строфы, а также в метрике, поэтической структуре и стилистических приемах.

Встречающийся наряду с 8-сложником 7-, 6- и 5-сложники и прочие метрические отличия от калевалаского стиха часто являются следствием сокращения (апокопа и синкопа) слов; восстановив первоначальные формы слов, мы получаем правильный 8-сложник. Четырехстопный хорей, аллитерация и параллелизм, свойственные прибалтийско-финскому руническому стиху, не случайны и в вепском стихе, а унаследованы им от рунического.

XIX sajandi ning varasema luule vormelite ja väljendusvahendite ülevõtmine tüpoloogiliselt hoopis teistsuguse sõnakumeti poolt on poetikas üsna laialt tuntud nähtus, millele tuginevad muuhulgas rohkearvulised katsed näiteks rekonstrueerida indoeuroopa algvärsimõõtu. Idee regivärsi korduvast ümbersõnastamisest viib lõppkokkuvõttes regivärsi (praeguse) meetrilise heterogeensuse tunnustamiseni ja selle dünaamilise tüpoloogia juurde. (Toimetaja.)